

Název projektu:

Autoři a další filmové profese - specifika sociálního statutu i potřeb a možné formy podpory

Řešitelé:

Asociace režisérů, scenáristů a dramaturgů z.s. (ARAS)¹ ve spolupráci s Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí v.v.i. (VÚPSV)²

Tým:

ARAS: Vít Janeček (koordinátor a koncepce), Zuzana Martincová (organizace a administrativa), Alena Derzsiová, Nataša Slavíková, Radim Špaček, Marta Nováková, Dan Wlodarczyk, Vojtěch Filčev

VÚPS: Renata Kyzlinková, Aleš Kroupa, Soňa Veverková

Výchozí kontext

V oblasti audiovize se transformace československé a české ekonomiky po roce 1989 projevila mimořádně silně jak v oblasti proměny institucí, tak z hlediska proměny pozice individuálních aktérů i proměny pracovních postupů. V krátkém čase se zde sešlo několik historických faktorů.

Na úrovni organizace institucí byla klíčovým aspektem demonopolizace filmu a audiovize, odstranění cenzury a zavedení tržních principů. To zpočátku probíhalo téměř bez účinných vyvažujících mechanismů, které by zohledňovaly kulturní, někdy i minoritní charakter produkce v této oblasti a často i její dlouhodobé efekty a zhodnocování. K nim docházelo postupným zdokonalením podpor v podobě Fondu kinematografie a po vstupu do EU i možností financovat kulturní produkci z Evropských podpůrných schémat³.

Z perspektivy jednotlivce došlo v oblasti filmu počátkem 90. let ke zborcení zaměstnavatelských platform (s demonopolizací filmu se prakticky zhroutil hlavní zaměstnavatel - soustava státních firem Státní film, Krátký film a Armádní film) - a došlo k masovému propouštění všech zaměstnanců, z nichž část našla uplatnění v oboru v rámci vznikajících menších soukromých produkcí, na různé bázi OSVČ. Zaměstnanecké pozice v tvůrčích profesích existovaly ještě do konce 90. let v Československé a nástupnické České televizi, ale se změnou objemu i charakteru výroby byly tvůrčí a část technických profesí v několika vlnách přeskupeny do většinové praxe externí spolupráce na bázi OSVČ, které v řadě případů působí jako zastřené zaměstnávání tedy tzv. švarcsystém jak jej definují zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce a č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti.

¹ <http://www.aras.cz>

² <https://www.rilsa.cz/>

³

[https://dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/unijni-programy-\(1\)/lidske-zdroje.-socialni-soudrznost-a-hodnoty/kreativni-evropa](https://dotaceeu.cz/cs/evropske-fondy-v-cr/unijni-programy-(1)/lidske-zdroje.-socialni-soudrznost-a-hodnoty/kreativni-evropa)

Organizace se vztahem k audiovizuální tvorbě

Vyvažující mechanismy vznikaly spíše na úrovni producentů (zmněný Fond kinematografie a Evropské fondy, daňové pobídky, stabilizace poplatků ČT apod.), na úrovni audiovizuálních producentů se stabilizovala kolektivní správa (Intergram, audiovizi částečně zahrnuje rovněž Ochranná organizace autorská – Sdružení autorů děl výtvarného umění, architektury a obrazové složky audiovizuálních děl (OOA-S)⁴ a Ochranná asociace zvukařů (OAZA)⁵, která zejména v poslední dekádě usilovala o konstituci zvukařské profese na úrovni autorů). Kolektivní správa audiovizuálních autorů byla integrována do DILIA⁶, původně zastupující hlavně divadelní a literární autory.

Vznikly nebo na nové legislativní bázi byly obnoveny rovněž profesní asociace, které si více či méně osvojili také část agend kolektivního vyjednávání, jakkoli pro něj de iure neexistovala opora a tyto organizace neměly povahu odborů. Počátkem 90. let byl obnoven kvůli svému reformnímu étosu rozpuštěný Filmový a televizní svaz (FITES)⁷, který existoval v letech 1965-1969, a který původně zahrnoval celé spektrum profesí pracovníků ve filmu a televizi. V roce 1992 vznikla Asociace kameramanů (AČK)⁸, která svoji kontinuitu vztahuje ke spolkové činnosti sahající až do 20. let minulého století. Z potřeby specifitěji řešit dílčí otázky jednotlivých profesí vznikly i asociace jako ARAS (vznikla de iure 1991, ale aktivně začala působit až od roku 2001, původně sdružovala režiséry a scenáristy, později byla rozšířena i o audiovizuální dramaturgy), v roce 2018 byla skupinou dramaturgů ustavena rovněž samostatná Asociace dramaturgů v Audiovizi (ADA)⁹, od roku 2014 působí Asociace filmových střihačů a střihaček (AFS)¹⁰.

S audiovizí souvisí rovněž aktivní Herecká asociace (původně založená již v roce 1990), která má statut odborů, což odpovídá praxi herecké profese, u které stále významně převažují zaměstnanecké pozice v divadelním angažmá. Povahu odborů měly rovněž právně dosud existující Asociace pracovníků se zvukem (APZ)¹¹ nebo Mezinárodní odborový svaz pracovníků v kinematografii (KINOS)¹², a Asociace filmových, televizních a divadelních maskérů a

⁴ <https://www.ooas.cz/>

⁵ <https://www.oaza.eu/>

⁶ <https://www.dilia.cz/>

⁷ <https://www.fites.cz/>

⁸ <https://www.ceskam.cz/>

⁹ <https://asociacedramaturgu.cz/>

¹⁰ www.asociacestrihacu.cz (původně Asociace filmových a televizních střihačů)

¹¹ <https://www.firmy.cz/detail/1968441-asociace-pracovniku-se-zvukem-apz-praha-nove-mesto.html>

¹²

<https://www.firmy.cz/detail/1942870-mezinarodni-nezavisly-odborovy-svaz-pracovniku-v-kinematografii-kinos-praha-nove-mesto.html>

vlásenkářů, z.s. (AMAV)¹³, vzniklé počátkem 90. let.

V oblasti sdružení existuje i specifický hybrid, překlenující dosavadní legislativní nemožnost řady profesí ve volném povolání se odborově organizovat, který tvoří v roce 1990 ustavená Konfederace umění a kultury (KUK)¹⁴, sdružující profesní spolky i odborové organizace z různých oblastí kultury. Svou konstituci zakládá na mezinárodním právu, konkrétně článku 8 Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech (vyhl. 120/1976 Sb.) a Mezinárodní úmluvy číslo 87 Mezinárodní organizace práce a vznikla jako konfederace s fakticky odborovou působností i pro oblasti, které dosud česká legislativa nepokrývá.

Sdružení existují rovněž na úrovni audiovizuálních organizací, nejvlivnějším spolkem je v roce 1994 konstituovaná Asociace producentů v audiovizi (APA)¹⁵, sdružující firmy působící jako nezávislí producenti ve filmu, televizi a v reklamě. O dvacet let později vznikla rovněž aktivní Asociace animovaného filmu (ASAF)¹⁶, sdružující producenty a tvůrce animovaného filmu. Významnými institucionálními sdruženími jsou rovněž Asociace provozovatelů kin (APK)¹⁷, od roku 1992 působící Unie filmových distributorů (UFD)¹⁸ a v oblasti prezentace filmu nedávno (2021) vzniklá rovněž Asociace českých filmových festivalů¹⁹. V průběhu let existovaly různé pokusy vytvořit zastřešující organizaci pro celou oblast audiovize, z nichž nejrelevantnější byla několik let aktivně působící Filmová komora o.p.s.. V posledních letech převládla snaha této části audiovizuálního prostředí začlenit se do struktur Hospodářské komory, kam směřují i některé organizace sdružující jednotlivce.

Pracovní pozice individuálních aktérů

Postupný trend proměny praxe od zaměstnaneckých pozic k individuálnímu výkonu profese na základě OSVČ vedl rovněž k zániku paušálně-projektového odměňování, které bylo charakteristické pro předchozí systém, tím pro tvůrce i většinu dalších oborových profesí nabyla práce projektovou povahu. Tato skutečnost byla částečně kompenzovaná rostoucí snahou o vyšší ohodnocení v rámci jednotlivých projektů a dlouhodobým úsilím zakotvit podíl autorů na exploataci jejich tvorby v delším horizontu. Jak ale nejhmotatelněji ukázala pandemie COVID-19 a jak dlouhodobě ukazuje srovnání se západními zeměmi, z hlediska pracovní stability, odměňování²⁰ a sociálního zajištění jde o velmi zranitelnou skupinu s vysokou mírou

¹³

<https://rejstrik-firem.kurzy.cz/02445123/asociace-filmovych-televiznich-a-divadelnich-maskeru-a-vlasenkaru-z-s/statisticky-urad/>

¹⁴ <https://www.odborykuk.cz/>

¹⁵ <https://asociaceproducentu.cz/>

¹⁶ <https://www.asaf.cz/>

¹⁷ <https://prokina.cz/>

¹⁸ <https://www.ufd.cz/>

¹⁹ <https://rejstrik.penize.cz/14381141-asociace-ceskych-filmovych-festivalu-z-s>

²⁰ Dlouho trvající nemožnost stanovit ceník prací pro profesionály působící v sektoru audiovize považovaný za dohodu narušující hospodářskou soutěž podle č. 143/2001 Sb., o ochraně hospodářské soutěže se vlivem pokynů Evropské komise k uplatňování právních předpisů Evropské unie v oblasti hospodářské soutěže ze září 2022 významně mění ve prospěch OSVČ bez

flexibility, nejistoty, v některých případech i prekarizace. Jak již dříve ukázala Studie vývoje českého hraného kinematografického díla²¹ zpracovaná Petrem Szczepanikiem a kol. pro Státní fond kinematografie, nejzranitelnějšími skupinami jsou scenáristé a režiséři, jejichž poměr práce v určitém čase a vztahu k výsledné odměně je hůře definovatelný a také je nejméně definován. Této problematice se rovněž věnují předložené výstupy výzkumu.

Umělecká a profesionální identita

Důležitým identitárním faktorem je příslušnost k (umělecké) profesi v audiovizi. V monopolizovaném modelu do roku 1989 se překrývala se zaměstnaneckou pozicí v několika málo institucích, kterým odpovídaly i kvalifikační možnosti v oblasti středního a vysokého školství, redukován prakticky na 2 střední a jednu vysokou školu, v polistopadovém období dochází současně k obrovskému rozvoji audiovizuálních technologií, které zejména po nástupu digitalizace na přelomu tisíciletí vedly doslova k explozi způsobů výroby, šíření i využití audiovizuální tvorby a obsahu. Narozdíl od Západní Evropy je pro všechny země Východního bloku typická nízká regulace tohoto odvětví, což se projevuje od velkého množství studijních možností po absenci detailnějších kritérií pro uplatnění – samozřejmě s výjimkou toho hlavního: prokázané praxe a individuálního portfolia. Audiovizi je možné v ČR studovat v různých koncipovaných kurikulech na více než deseti veřejných i soukromých vysokých školách²² a téměř dvacítce středních škol²³, včetně soukromých.

Velké rozdíly také představují centra vs regiony. V hlavním městě jsou koncentrovány hlavní kapacity kinematografie a sídlí v něm řada centrálních společností a největších producentů (Česká televize a celoplošné soukromé televize), reklamní a mediální agentury a soukromé produkce. Až na výjimky typu Zlín, Ostrava a Brno jsou příležitosti a spontánní tvorba v regionech orientovány spíše na užité formáty typu PR a reklama, jakkoli v posledních letech vzniklo několik iniciativ, které do budoucna mohou představovat diverzifikaci ve větším měřítku (regionální studia ČT v Brně a Ostravě přicházejí se stále ambicióznější dramaturgií, rozvíjí se mezinárodní festivaly v Jihlavě, Zlíně nebo v Brně, které mají dopady i na rozvoj místního prostředí, vznikají internetové formáty, které nejsou už tolik vázány na kapacity hlavního města apod.).

Pakliže výzkumníci z VÚPSV, kteří na tomto projektu pracovali, uvádějí výsledek stran počtu odpovědí jako „nereprezentativní podle žádných kritérií“ a konstatují, že „základní populace pro zkoumaný soubor není známa“, odpovídá to – vedle časového a kapacitního limitu a zvolené anketní metody – především aktuální povaze daného pole. To je, jak už bylo řečeno, neregulované, vytváří řadu ad hoc příležitostí bez tradičních kvalifikačních kritérií a jehož rozvoj se opírá o rozvoj audiovizuálních technologií a způsobů šíření, které mají zcela bezprecedentní možnost vytvářet celistvé řetězce od produkce po propojení producenta s publiky na úrovni místa, regionu i globálního publika.

zaměstnanců, kteří tak mohou uzavírat kolektivní dohody upravující podmínky výkonu jejich práce, více:

<https://www.uohs.cz/cs/hospodarska-soutez/zakazane-dohody/pravni-predpisy-eu-v-oblasti-hs-tykajici-se-osvc-bez-zamestnancu.html>

²¹ Celý text je k dispozici on-line: https://fondkinematografie.cz/assets/media/publikace/studie_vyvoj_hrany_final.pdf

²² <https://www.vysokeskoly.cz/v/q-Audiovizu%C3%A1ln%C3%AD%20tvorba/forma-prezencni/#results>

²³ <https://www.stredniskoly.cz/search.html?string=8241M17>

Nové možnosti, které se jistě v celém tomto pohybu rovněž zrcadlí, mají díky jeho specifickému tuzemskému charakteru tendenci nevytvářet stabilnější zaměstnání včetně sociálního zajištění jednotlivců pro fáze bez financování nebo výpadků financování. Jak jsme již zmínili výše, dochází na evropské a tím zprostředkovaně i na české úrovni k významným změnám ve výkladu práva v oblasti hospodářské soutěže. Nově je tak možné řadu problémů, na které poukazuje tato studie řešit na smluvním základě a to jak formou klasických kolektivních smluv dle zákona č. 2/1991 Sb. o kolektivním vyjednávání tak formou „...dohod sjednaných a/nebo uzavřených kolektivně mezi určitými kategoriemi OSVČ na jedné straně a jejich protistranami na straně druhé (kolektivní dohody), pokud se svou povahou a účelem týkají pracovních podmínek“²⁴. Věříme, že i syntéza dat, která vznikla v rámci tohoto projektu, může napomoci ambicióznímu výsledku v konstituci Statutu umělce, který může být jedním ze zásadních pilířů změny k lepšímu.

Realizace výzkumu a struktura výstupů

Rada ARAS ustavila spolu s výzkumníky VÚPSV malý tým, který spolu komunikoval na týdenní osobní bázi a sdílením informací.

Tým ARAS inicioval kontakty a provedl kampaň zaměřenou na propagaci chystaného záměru dotazníkového šetření, přičemž tato kampaň probíhala většinou prostřednictvím profesních organizací a uzavřených profesních skupin na sociálních sítích, v poslední několikadenní fázi i na veřejných profilech, ale vždy vybraných podle toho, že je sledují členové profesních skupin, na které jsme se zaměřovali.

“Cílem bylo oslovit co nejširší množství pracovníků v oboru a získat tak co nejvíce výpovědí. Jedná se o anketní způsob zjišťování. Určitou oporou mohou být data VŠPS nicméně i zde se jedná o velmi malé počty, pokud uvažujeme nevážený datový soubor,“ píše kolegové z VÚPSV níže ve zprávě k dotazníkovému šetření. Cílová skupina autorských a dalších profesí v audiovizí podle dat VŠPS zahrnuje v rámci ČR necelých 15 tisíc lidí, vzhledem k vývoji v období digitalizace (cca poslední dekádu) může být celkový počet lidí, kteří se alespoň krátkodobě svým způsobem práce začlení do této skupiny, až nižší desítky tisíc. Značná část profesionálů není nikde organizována, na důvody čehož se zaměřovala také jedna z výzkumných otázek.

Kampaň jsme zahájili na profesních sociálních sítích – facebookové stránce ARAS²⁵ a uzavřené facebookové skupině Práce ve filmu, televizi a postprodukci²⁶ dva měsíce před dotazníkovým šetřením, informováním o chystaném záměru a žádosti o vyplnění dotazníků.

Mimo to jsme se dohodli se dvěma klíčovými organizacemi - největším kolektivním správcem autorských práv z oblasti audiovize (DILIA) a Českou televizí - které souhlasily a později rozeslaly dotazník mezi své aktivní spolupracovníky, dohromady celkem cca 3000 adresátů. Rovněž jsme informovali ostatní kolektivní správce²⁷, z nichž někteří také minoritně zastupují další profesionály z audiovize o daném výzkumu.

²⁴<https://www.uohs.cz/cs/hospodarska-soutez/zakazane-dohody/pravni-predpisy-eu-v-oblasti-hs-tykajici-se-osvc-bez-zamestnancu.html>

²⁵ <https://www.facebook.com/asociace.aras>, 1200 sledujících

²⁶ <https://www.facebook.com/groups/pracanti>, 43 tis. členů

²⁷ <https://www.businessinfo.cz/navody/prehled-kolektiv-spravcu-autorskych-del/>

Dále jsme se explicitně dohodli o přímé spolupráci s AČK, AFS a APA o rozeslání dotazníků (celkem dosah na cca 2000 profesionálů v oboru) a informovali jsme rovněž ASAF, AMAV a FITES.

Kampaň na sociálních sítích (opakované výzvy o blížícím se výzkumu) jsme několikrát opakovali a následnou výzvu v jedné vlně rozeslanou e-maily jsme doprovázeli kampaní na sociálních sítích o blížících se uzávěrkách.

Tým ARAS zpracoval nehierarchizovaný okruh otázek, které spolu s dalšími zdroji posloužily týmu VÚPSV k vytvoření a naprogramování dotazníku, který během období 2 týdnů vyplnilo 912 osob. Interpretace tohoto šetření tvoří první část syntézy výzkumu. Tento výzkum doplní ještě komentář k hloubkovým rozhovorům (telefonicky, cca 1 hodinu) s vybranými členy zkoumané skupiny, tato část s reprezentativním záměrem postihnout různé věkové skupiny různého genderu a životní situace.

Druhou část tvoří desk research popisující situaci Statutu umělce v dalších zemích, s výjimkou těch, které byly zpracovány v podobně zaměřeném materiálu již publikovaným Parlamentním institutem.

Další přílohy tvoří stručný Výčet právních předpisů k možné novelizaci v souvislosti se zavedením Statusu umělce vypracovaný právním expertem JUD. Ivanem Davidem, číselník celkových dat zpracovaných VÚPSV a souhrn odpovědí na otevřené otázky. Dokumenty v pdf jsou číslovány od nuly (0 = tento rámcový text) dál, dle pořadí.

Praha, prosinec 2022

Za tým ARAS
Vít Janeček

Za tým VÚPSV
Aleš Kroupa